

بہ نام خدای که در این مردہ  
بیکے است



دانشگاه مازندران  
دانشکده علوم اقتصادی و اداری

**موضوع:**

برآورد خط فقر مطلق بر مبنای خط فقر غذایی، مطالعه موردی: مناطق شهری استان

مازندران در سال ۱۳۸۹

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

**استاد راهنما:**

دکتر اسمعیل ابونوری

**استاد مشاور:**

دکتر سعید راسخی

**نگارش:**

میلاذ شهرازی

دی ۱۳۹۰

سپاس خداوند منان را که به اینجانب فرصت کسب علم و دانش عطا فرمود و گوشه‌ای از دریای بی‌پایان عظمتش را بر من نمایان ساخت. اکنون که به یاری او توفیق یافته‌ام این پژوهش را به پایان برسانم، بر خود واجب دانسته ضمن ارج نهادن زحمات پدر و مادر مهربانم که بی‌شک نمی‌توانم جوابگوی لطف و محبت بی‌دریغشان باشم، از همه عزیزانی که در انجام این پژوهش با اینجانب همکاری داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

از جناب آقای دکتر اسمعیل ابونوری استاد راهنمای ارجمندم به دلیل رهنمودهای بسیار ارزشمندشان و نیز از جناب آقای دکتر سعید راسخی مشاور گرامیم صمیمانه قدردانی می‌نمایم. همچنین از استادان گرامی خانم دکتر زهرا میلا علمی و خانم دکتر زهرا کریمی که زحمت داوری پایان‌نامه را بر عهده داشتند تشکر می‌نمایم.

از دانشجویان کارشناسی اقتصاد دانشگاه مازندران که در جمع‌آوری داده‌های میدانی این پایان‌نامه نهایت همکاری را داشتند، آقایان ایوب اونق، محمد جواد خانپور، حسن سراجی، حسین طاهری، حامد فیروزجایی و حمید مظاهری تبار و خانم‌ها محدثه توکلی، زهرا جمشیدی کوهساری، طاهره جورسرایبی آلاشتی، سیده ندا رحیمی، مرضیه رسقی‌نیا، مهسا سروش، سعیده صبوری، مهسا عبیدی، مهسا عحواقلی طبری، مریم علیزاده، معصومه فتاحی، خدیجه فداکار قرنجیک، شیوا قربانعلی‌نیا عمران، زهره محمدپور، محجوبه مرادی احمدی، فائزه مشتاقی، شیما معین آزاد و زهرا نبی‌زاده کمال تشکر را دارم.

نهاد را باران باید  
تا بشوید غبار نشستہ بر برگ‌هایش  
و سیرابش کند از آب حیات

و آفتاب باید  
تا بتاباند  
نیرو را  
و محکم کند  
شاخه‌های تازه روییده را

بنام مادر  
بوسه‌ای باید زد  
دست‌هایی را  
که می‌شویند غبار خستگی روزگار را  
و سیراب می‌کنند روح تشنه را

بنام پدر  
بوسه‌ای باید زد  
دست‌هایی را  
که می‌تابانند  
نیرو را  
و محکم می‌کنند  
استواری پایه‌های زیستن را

«تقدیم به پدر و مادر عزیزم»

## چکیده

در این پایان‌نامه، خط فقر غذایی در مناطق شهری استان مازندران در سال ۱۳۸۹ با استفاده از الگوی برنامه‌ریزی ریاضی برآورد شده است. با حل این الگو و با توجه به نسبت هزینه خوراکی به هزینه کل خانوارهای استان مازندران، خط فقر غذایی به خط فقر مطلق تبدیل شده است. براساس نتایج حاصل، خط فقر غذایی و خط فقر مطلق ماهانه خانوارهای چهار نفره شهری در سطح استان مازندران در سال ۱۳۸۹، به ترتیب، تقریباً مبلغ ۹۳ هزار تومان و ۴۱۰ هزار تومان محاسبه شده است. همچنین، با توجه به تازه‌ترین توزیع هزینه موجود برای خانوارهای مناطق شهری استان مازندران، جمعیت زیر خط فقر شهری این استان در سال ۱۳۸۹ تقریباً ۲۵ درصد برآورد شده است.

**واژگان کلیدی:** خط فقر غذایی، خط فقر مطلق، الگوی برنامه‌ریزی ریاضی، استان مازندران.

## فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	<b>فصل ۱. کلیات پژوهش</b>
۲.....	۱-۱. مقدمه.....
۳.....	۲-۱. بیان مسئله.....
۴.....	۳-۱. هدف و حدود تحقیق.....
۴.....	۴-۱. روش تحقیق.....
۵.....	۵-۱. ساختار پژوهش.....
۶.....	<b>فصل ۲. پیشینه تحقیق</b>
۷.....	۱-۲. مقدمه.....
۹.....	۲-۲. اهمیت موضوع فقر.....
۱۰.....	۳-۲. تعریف فقر.....
۱۱.....	۴-۲. خط فقر: تعاریف و نحوه اندازه‌گیری.....
۱۵.....	۵-۲. مطالعات انجام شده در خارج از کشور.....
۱۹.....	۶-۲. مطالعات انجام شده در داخل کشور.....
۴۲.....	<b>فصل ۳. روش‌شناسی تحقیق</b>
۴۳.....	۱-۳. مقدمه.....
۴۳.....	۲-۳. اطلاعات مربوط به مواد غذایی و مغذی.....
۴۳.....	۱-۲-۳. تغذیه و مواد مغذی.....

## عنوان

## صفحه

۲-۳-۲. انرژی موجود در غذا.....	۴۴
۳-۲-۵. ترکیبات غذایی.....	۴۵
۳-۲-۷. ترکیب شیمیایی بدن.....	۴۵
۳-۲-۸. املاح معدنی.....	۴۷
۳-۲-۹. غذای مناسب و سبک کالاهای خوراکی.....	۴۸
۳-۳. اطلاعات مربوط به قیمت‌های مواد غذایی.....	۴۸
۳-۴. الگوی برنامه‌ریزی ریاضی خط فقر غذایی.....	۵۰
<b>فصل ۴. برآورد الگو و نتایج تجربی.....</b>	<b>۵۳</b>
۴-۱. برآورد خط فقر غذایی.....	۵۴
۴-۲. برآورد خط فقر مطلق.....	۶۴
۴-۳. برآورد درصد خانوارهای زیر خط فقر.....	۶۴
<b>فصل ۵. خلاصه، نتیجه‌گیری و پیشنهادات.....</b>	<b>۶۵</b>
<b>کتابنامه.....</b>	<b>۶۸</b>
الف- منابع فارسی.....	۶۹
ب- منابع لاتین.....	۷۳

## فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۲-۱. خلاصه مطالعات انجام شده در زمینه خط فقر در ایران	۳۹
جدول ۳-۱. نیاز انرژی برای هر کیلوگرم وزن بدن	۴۴
جدول ۳-۲. ترکیب شیمیایی بدن انسان	۴۵
جدول ۳-۳. کالری مورد نیاز بدن برحسب سن و به تفکیک پسر و دختر	۴۶
جدول ۳-۴. مواد مغذی مورد نیاز بدن یک انسان معمولی در طی ۲۴ ساعت	۴۷
جدول ۳-۵. میانگین قیمت‌های مواد غذایی با توجه به آمارگیری قیمت‌ها	۴۹
جدول ۴-۱. نتایج حاصل از حل الگوی برنامه‌ریزی ریاضی	۶۱



## فهرست پیوست‌ها

صفحه

عنوان

پیوست ۱. مواد غذایی به تفکیک سهم مواد مغذی.....۷۷

فصل اول

---

**کلیات پژوهش**

## ۱-۱. مقدمه

نیازهای حقیقی انسان و تنوع آن در جهان بی‌شمارند. این نیازها با توجه به جنس، سن، وزن، نژاد، وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی متفاوت می‌باشد. در این میان، نیاز به تغذیه از اساسی‌ترین نیازهای انسان در هر جامعه‌ای است که تأمین حداقل آن برای ادامه حیات ضروری می‌باشد. خط فقر غذایی<sup>۱</sup> عبارت است از حداقل مخارج غذایی لازم برای یک زندگی در وضعیت سلامت. خط فقر، میزان مخارجی که یک فرد در یک زمان و مکان معین برای دسترسی به سطح حداقل رفاه نیاز دارد را مشخص می‌کند. بنابراین، مطالعه مستمر چگونگی وضعیت خط فقر در جامعه، تعریف و اندازه‌گیری آن از اهمیت خاصی برخوردار است. گسترش فقر، تقاضای مؤثر در جامعه را کاهش می‌دهد که این پدیده اقتصادی، موجب کاهش تولید، اشتغال و بروز ناهنجاری‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می‌گردد.

فقر در حالت کلی، شرایطی است که از زمان احساس نیاز تا زمان ارضای نیاز وجود دارد. برای درک اندازه فقر در هر جامعه، تعریف و اندازه‌گیری شاخص فقر پراهمیت می‌باشد. شاخص فقر، اطلاعات موجود درباره افراد فقیر، از جمله تعداد نسبی افراد فقیر، شدت فقر و توزیع درآمد بین افراد فقیر را نشان می‌دهد. برای محاسبه شاخص فقر، اندازه‌گیری خط فقر ضروری است. این خط، افراد جامعه را به دو دسته فقیر (زیر خط فقر) و غیر فقیر (بالای خط فقر) تقسیم می‌کند. چگونگی تعریف نیازهای اولیه و اساسی انسان‌ها باعث برآورد خطوط فقر متفاوت و در نتیجه نرخ‌های فقر مختلف شده است. تعیین خط فقر به دولت‌ها کمک خواهد کرد تا بتوانند به فضای کلی جامعه از نظر فقیر و غنی پی برده و با سیاست‌گذاری‌های مناسب، در جهت کاهش فقر اقدام کنند. محاسبه خط فقر ملی به دلیل عدم توازن توسعه‌یافتگی در استان‌های مختلف کشور از دقت کافی برخوردار نخواهد بود. مطالعه آماری و تجزیه و تحلیل فقر در سطح استان‌ها می‌تواند برای هدایت سیاست‌گذاران جهت تدوین برنامه‌های فقرزدایی مفید باشد و حرکت به سوی توسعه پایدار و برنامه‌ریزی منطقه‌ای را آسان‌تر نماید.

1 Food poverty line

## ۱-۲. بیان مسئله

تاکنون برای برآورد خط فقر از سه تعریف فقر مطلق<sup>۲</sup>، فقر نسبی<sup>۳</sup> و فقر ذهنی<sup>۴</sup> استفاده شده است. در این میان، از خط فقر ذهنی که بر اساس ذهنیت و رفتار مصرفی فرد است، کم‌تر استفاده گشته است. در فقر نسبی، فقر صرفاً ناشی از فقدان منابع جهت تأمین نیازهای اساسی نیست، بلکه ناشی از کمبود منابع فرد جهت دسترسی به حداقل استاندارد زندگی جامعه می‌باشد. خط فقر نسبی معمولاً در کشورهای توسعه‌یافته‌ای برآورد می‌گردد که فقر مطلق آن‌ها برطرف شده باشد. در کشورهای در حال توسعه، برآورد خط فقر مطلق از اهمیت بیشتری برخوردار است. خط فقر مطلق به محرومیت یا ناتوانی فرد یا خانوار در تأمین حداقل نیازهای ضروری و اساسی بر مبنای سبد کالای خانوار (شامل خوراک، پوشاک، مسکن و ...) توجه دارد. در این میان، نیاز به تغذیه، مهم‌ترین نیاز انسان در هر جامعه است، زیرا ادامه حیات به تأمین حداقل آن بستگی دارد. لذا، خط فقر مطلق را می‌توان به دو جزء خط فقر غذایی و خط فقر غیر غذایی تفکیک نمود.<sup>۵</sup>

برای تعیین خط فقر غذایی، یکی از روش‌های مرسوم در مطالعات پیشین<sup>۶</sup>، شیوه تأمین انرژی غذایی بر حسب کالری بوده است که بر مبنای آن، اگر افراد نتوانند مقدار کالری مورد نیاز بدن را از طریق مواد غذایی مصرف شده فراهم نمایند، فقیر محسوب می‌شوند. با توجه به این که برای حفظ سلامت، علاوه بر انرژی، باید نیازهای بدن انسان به مواد مغذی هم تأمین گردد، در پژوهش حاضر، در کنار کالری، ۸ ماده مغذی پراهمیت نیز وارد و از الگوی برنامه‌ریزی ریاضی<sup>۷</sup> استفاده شده است. در متون فقر، برای محاسبه خط فقر غیر غذایی، روش‌های مختلفی به کار گرفته شده‌اند. متداول‌ترین آنها این است که پس از برآورد خط فقر غذایی و به‌دست آوردن نسبت مخارج غذایی به کل مخارج خانوارها، این نسبت به خط فقر غیر غذایی و خط فقر کل تعمیم داده می‌شود.

2 Absolute poverty

3 Relative poverty

4 intellectual poverty

۵ برای مطالعه بیشتر به خداداد کاشی و دیگران (۱۳۸۱) رجوع شود.

۶ برای نمونه می‌توان به اخوی (۱۳۷۵)، پژویان (۱۳۷۵)، خداداد کاشی و دیگران (۱۳۸۴) و نجفی و شوشتریان (۱۳۸۶) اشاره نمود.

7 Mathematical programming model

### ۱-۳. هدف و حدود تحقیق

پرسش‌های اصلی در این پژوهش عبارت است از:

۱. خط فقر غذایی در مناطق شهری استان مازندران در سال ۱۳۸۹ چه میزان بوده است؟
  ۲. خط فقر مطلق در مناطق شهری استان مازندران در سال ۱۳۸۹ چقدر بوده است؟
  ۳. چند درصد از خانوارهای شهری استان مازندران در سال ۱۳۸۹ زیر خط فقر قرار داشته‌اند؟
- با توجه به نبود شواهدی برای پیش بینی، هدف این پژوهش، پاسخ به پرسش‌های فوق می‌باشد.

### ۱-۴. روش تحقیق

در این تحقیق، ابتدا خط فقر غذایی در مناطق شهری استان مازندران با استفاده از الگوی برنامه‌ریزی ریاضی برآورد می‌شود. برای این منظور، ابتدا سبد کالاهای خوراکی خانوارها بررسی و ۸۲ ماده غذایی متداول و پراهمیت مشخص شده است. سپس، نیازهای اساسی انسان به مواد مغذی برای ادامه حیات به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری و مقدار مواد مغذی موجود در هر صد گرم از ۸۲ ماده غذایی معلوم شده است. پس از آن، قیمت هر صد گرم از این مواد غذایی با نمونه‌گیری طبقه‌ای در سطح شهرهای استان مازندران به صورت میدانی جمع‌آوری شده است. با تشکیل تابع هزینه به‌عنوان تابع هدف و ۱۸ محدودیت متناظر با حداقل و حداکثر نیازهای بدن به کالری، پروتئین، چربی، مواد قندی، کلسیم، آهن، ویتامین A، ویتامین B<sub>1</sub>، ویتامین C و ۸۲ متغیر تصمیم درباره ماده غذایی متداول در سبد کالای خانوار، الگوی برنامه‌ریزی ریاضی مورد نظر ساخته شده است. تابع هدف در الگوی پژوهش، مبین کل هزینه مواد خوراکی لازم برای یک انسان با ویژگی‌های متوسط بوده است. این تابع، مانند خط بودجه در نظریه مصرف کننده در اقتصاد خرد، از مجموع حاصل ضرب‌های مقدار هر ماده غذایی در قیمت آن به دست آمده و لزوماً خطی می‌باشد.

این مدل با روش سیمپلکس و به کمک نرم‌افزار QSB<sup>8</sup> حل و خط فقر غذایی برآورد شده است. سپس، با توجه به خط فقر غذایی به‌دست آمده و میانگین نسبت هزینه خوراکی به کل هزینه خانوارهای استان مازندران در سال ۱۳۸۹، خط فقر مطلق محاسبه شده است. سرانجام، با استفاده از تازه‌ترین توزیع هزینه موجود برای خانوارهای مناطق شهری استان مازندران، درصد خانوارهایی که زیر خط فقر مطلق قرار دارند، به‌دست آمده است.

## ۱-۵. ساختار پژوهش

این مطالعه در ۵ فصل و ۱ پیوست سازماندهی شده است. پس از بیان کلیات پژوهش در فصل اول، فصل دوم به پیشینه تحقیق اختصاص یافته است. در فصل سوم، روش‌شناسی تحقیق ارائه شده است. در فصل چهارم، الگوی برنامه‌ریزی ریاضی خط فقر برآورد و نتایج تجربی حاصل از آن بیان شده است. سرانجام، تحقیق با ارائه نتیجه‌گیری در فصل پنجم پایان می‌یابد. مواد غذایی به تفکیک سهم مواد مغذی در پیوست آمده است.

---

8 Quantitative system for business

فصل دوم

پیشینه تحقیق

## ۲-۱. مقدمه

فقر در کلیه کشورها رخ می‌دهد. در کشورهای در حال توسعه که متوسط درآمد در آنها پایین است، شدت فقر بالا و در کشورهای پیشرفته که سطح درآمد آنها بالا است، شدت فقر پایین می‌باشد. در سال‌های اخیر، فقر و روش‌های اندازه‌گیری آن، در دو حوزه سیاست‌گذاری و دانشگاهی کشور ایران مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، تلاش‌های زیادی در قالب مطالعات پژوهشی، ارائه مقالات یا تألیف کتب، برگزاری همایش‌های مختلف، برنامه‌های فقرزدایی و ... صورت گرفت تا مقوله فقر در ایران، از ابعاد مختلف بررسی گردد. تعداد قابل توجهی از پایان‌نامه‌های دانشجویی در سطح کارشناسی ارشد و دکتری نیز به این امر اختصاص یافت.

توجه به مسئله فقر و فقرزدایی همواره به عنوان یک مسئله جهانی مطرح بوده است. به منظور جلوگیری از توسعه فقر، نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای، اقدامات نمادین و عملی را در پیش گرفتند. این اقدامات، از دهه ۸۰ میلادی به بعد در بسیاری از مناطق جهان با موفقیت مواجه شد، بطوریکه بنا بر گزارش بانک توسعه آسیایی<sup>۹</sup> در فاصله سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰، تعداد فقیرهای شرق آسیا، معادل ۲۲۰ میلیون نفر کاهش یافت. کشور چین در فاصله سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰ با وجود آنکه با افزایش جمعیتی معادل ۳۰۰ میلیون نفر مواجه بود، موفق شد جمعیت فقیر خود را از ۲۷۵ میلیون نفر به ۱۷۵ میلیون نفر کاهش دهد. در سال ۱۹۸۵، ۲۴ درصد جمعیت پاکستان و ۴۴ درصد جمعیت هندوستان فقیر بودند، ولی در سال ۱۹۹۸، این میزان در پاکستان به ۲۲ درصد و در هندوستان به ۳۶ درصد تغییر یافت. (خداداد کاشی و دیگران (۱۳۸۱))

سازمان ملل (UN)<sup>۱۰</sup>، دوره ۱۹۷۷-۲۰۰۶ را دوره ریشه‌کنی فقر نام نهاد. بانک جهانی<sup>۱۱</sup> برای تحقق دنیایی رها از فقر، جهانیان را برای اقدام مؤثر برای حذف گرسنگی با برخورداری عمومی از بهداشت،

9 Asian Development Bank (ADB)

10 United Nations (UN)

11 World Bank



مسکن و آموزش دعوت نمود. در همین راستا، در سال ۱۹۹۶، سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)<sup>۱۲</sup> هدف‌گذاری کرد که با مشارکت جهانی، نیمی از فقرا، تا سال ۲۰۱۵ از شرایط فقر شدید خارج شوند. (خداداد کاشی و دیگران (۱۳۸۱))

در ایران نیز برای مبارزه با فقر در قالب برنامه‌های توسعه طرح ساماندهی اقتصادی، پیش‌بینی‌هایی صورت گرفته است و چندین بار لایحه فقرزدایی تهیه و تنظیم شده است، ولی این کوشش‌ها، نهایتاً به اقدام موفق منجر نشد. در خصوص فقر و اندازه آن در ایران و همچنین تأثیر سیاست‌های اقتصادی مختلف بر فقر، مطالعات زیادی صورت گرفته است و نتایج این تحقیقات، به حوزه تصمیم‌گیری منعکس شده است.

با ملاحظه نتایج مطالعات مختلف متوجه می‌شویم که برآورد اندازه فقر در ایران طیف وسیعی را در بر می‌گیرد، تفاوت در نتایج مربوط به اندازه فقر به چند علت می‌باشد. اول آنکه مفهوم فقر از نظر محققین مختلف ممکن است متفاوت باشد. نگاه اندیشمندان و محققین به فقر و طرز تلقی آنها از فقر و تعریف آنها از فقر متفاوت می‌باشد. بنابراین، طبیعی است که تفاوت در تعریف و مفهوم فقر، موجب تفاوت در نتایج گردد. دوم آنکه برای اندازه‌گیری فقر، روش واحد مورد توافقی وجود ندارد و هر محقق از یک روش خاص برای محاسبه فقر استفاده می‌کند. حتی دو محقق که راجع به مفهوم فقر توافق داشته باشند، ممکن است بدلیل بکارگیری روش‌های متفاوت، اندازه‌های متفاوتی از فقر را گزارش نمایند. سوم آنکه متغیر یا متغیرهایی که به کمک آنها فقر ارزیابی می‌شود متعدد می‌باشند و همین امر موجب تفاوت در اندازه فقر در مطالعات مختلف می‌شود. برای مثال، اگر در اندازه‌گیری فقر از درآمد استفاده شود، نتایج متفاوت از زمانی خواهد شد که از متغیر مخارج استفاده گردد. همچنین، واحد تجزیه و تحلیل، می‌تواند عامل بروز این تفاوت باشد.

12 Organization for Economic Cooperation and Development(OECD)

## ۲-۲. اهمیت موضوع فقر

فقر یکی از خطرناک‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که می‌تواند حیات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی یک جامعه را تهدید کند. با توجه به اینکه فقر در کشورهای در حال توسعه بسیار گسترده و شدید بروز یافته است، توجه به این پدیده، واجب و لازم می‌باشد.

فقر در حالت کلی، شرایطی است که از زمان احساس نیاز تا زمان ارضای نیاز وجود دارد و معمولاً زمانی به عنوان مشکل و معضل جلب نظر می‌کند که با عدم ارضای این نیازها و پاسخ ندادن به آنها، انسان دارای نیاز، مشکلات روحی و جسمی پیدا نماید و روند زندگی معمول او دچار اختلال شود. فقر می‌تواند افق دید فرد را کوتاه کند و در نتیجه، او را از هرگونه مشارکت مؤثر و سازنده در تعیین سرنوشت اقتصادی - اجتماعی جامعه محروم سازد.

افرادی که در شرایط فقر به سر می‌برند، باید بطور مداوم با سوء تغذیه و محرومیت در جدال باشند. در بین فقرا، افراد بسیار فقیری وجود دارند که قادر به دستیابی به بیشتر نیازهای اولیه و اساسی زندگی خود نمی‌باشند و در نتیجه بیشتر این افراد، قادر به تأمین نیازهای اولیه حیات نیستند. فقر علاوه بر کسانی که از نیاز مداوم، گسترده و عمیق رنج می‌برند، شامل فقرایی می‌شود که مجبورند در سطحی کمتر از استانداردهای قابل قبول در یک دوره زمانی زندگی کنند و از ارزش‌های اجتماعی نیز محروم باشند.

تصمیم‌گیری برای مبارزه با فقر و تخصیص اعتبار برای کاهش فقر به شاخص انتخابی برای اندازه‌گیری فقر و نحوه محاسبه خط فقر وابسته می‌باشد. بر این اساس، شناخت انواع خط فقر و ویژگی‌های هر یک از آنها در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری بسیار تأثیرگذار می‌باشد.

با توجه به ضرورت مقابله با بحران فقر، می‌باید از دو جنبه نظری و عملی موضوع فقر مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد. از جنبه نظری باید فقر و مؤلفه‌های آن به دقت تعریف و شناسایی گردند و از جنبه عملی باید میزان اندازه فقر در کشور یا جامعه مورد نظر اندازه‌گیری شود.

## ۲-۳. تعریف فقر

اگر نگاهی به تعاریف فقر بیندازیم، درمی‌یابیم که توافقی کلی بر تعریف خاصی از فقر وجود ندارد. این تعاریف، برحسب مکان و زمان، متفاوت از هم بوده‌اند و بین محققان اختلاف نظر وجود داشته است. برای نمونه، سن<sup>۱۳</sup> (۱۹۸۱)، بیان نمود که کلیه تعاریف صورت گرفته از فقر به نوعی به محرومیت اشاره می‌کنند که محرومیت خود یک مفهوم نسبی است. ممکن است در یک کشور در حال توسعه، فقر به معنی محرومیت از امکاناتی تلقی شود که صرفاً برای حیات ضرورت دارد، نظیر غذا و مسکن. اما در یک کشور پیشرفته، به معنای محرومیت نسبی از شرایط و امکانات یک زندگی معمولی خاص آن کشور باشد. لذا، فقر را می‌توان از دو دیدگاه مطلق و نسبی مورد ارزیابی قرار داد. فقر مطلق منحصرأ به وضعیت افراد بدون هیچ‌گونه مقایسه بین آنها و دیگران اشاره دارد. اما فقر نسبی، استانداردهای زندگی در جامعه‌ای خاص در زمان معین را مشخص می‌کند و از یک مقدار مطلق حداقلی آغاز نمی‌کند.

بوت<sup>۱۴</sup> و راونتری<sup>۱۵</sup> دو نفر از پیشگامان مطالعات فقر، بین فقر مطلق و فقر نسبی تمایز قائل شدند. آن‌ها بیان نمودند که منظور از فقر مطلق، حداقل نیازهایی است که برای حفظ زندگی لازم می‌باشد. به این ترتیب، فقر مطلق به عنوان ناتوانی در کسب حداقل استاندارد زندگی تعریف شده است. اگر فردی در سطحی کمتر از آن باشد، توان لازم را برای ادامه زندگی نخواهد داشت. در مقابل فقر مطلق، فقر نسبی قرار دارد که در آن، فقر صرفاً ناشی از فقدان منابع جهت تأمین نیازهای اساسی نیست، بلکه ناشی از کمبود منابع فرد جهت دسترسی به حداقل استاندارد زندگی جامعه می‌باشد. بنابراین، در تعریف فقر نسبی به نابرابری در توزیع درآمد و ثروت بیش از میزان مطلق درآمد افراد توجه می‌شود. (پیرائی و شهسوار (۱۳۸۸))

13 Sen  
14 Both  
15 Rowntree

## ۲-۴. خط فقر: تعاریف و نحوه اندازه‌گیری

بدون شک اولین قدم در برنامه مبارزه با فقر، شناسایی هر چه دقیق‌تر افراد فقیر است. برای انجام این مهم نیز تعریف، تبیین و کاربرد شاخصی برای اندازه‌گیری فقر که بتواند وجوه مختلف فقر را نمایان سازد، ضروری به نظر می‌رسد. برای محاسبه شاخص فقر، اندازه‌گیری خط فقر لازم است. اندازه‌گیری فقر به دو دلیل اساسی مهم است: الف) هدفمندسازی انواع کمک‌ها به اقشار محروم و آسیب پذیر، ب) بررسی روند و نحوه تغییرات شدت فقر در طول زمان و یا در مکان‌های مختلف. بدین ترتیب با در نظر گرفتن محدودیت مالی دولت، باید روش‌هایی را برای شناسایی فقر انتخاب کرد که فقیرترین فقرا در اولویت برنامه فقرزدایی قرار گیرند.

برای اندازه‌گیری فقر و تعیین فقیرها و تمیز آنها از غیرفقیرها به یک آستانه یا ملاک به نام خط فقر نیاز می‌باشد. این آستانه را می‌توان براساس واحد پولی و حداقل مخارج برای ادامه حیات تعریف نمود. البته ادامه حیات، خود کاملاً روشن نیست. برای مثال، در کشور چین حداقل معاش براساس نیاز بدن به ۲۱۵۰ کالری در روز تعریف شده است، بطوریکه ۹۰ درصد آن از غلات و تنها ۱۰ درصد با مصرف سایر خوراکی‌ها تأمین شده باشد. اما در کشور اندونزی خط فقر برحسب ۲۰۰۰ کالری تعریف می‌شود، بطوریکه ۶۶ درصد آن از طریق غلات تأمین شده باشد. (خداداد کاشی و دیگران (۱۳۸۴))

در ادبیات موجود، خط فقر مطلق به روش‌های مختلفی برآورد شده است. از جمله آنها می‌توان به روش نیازهای اساسی اشاره کرد. در این روش، ابتدا یک میزانی از درآمد برای تأمین هزینه‌های غذایی مصرفی در نظر گرفته می‌شود، سپس یا مقداری درآمد ثابت برای تأمین هزینه حداقل سایر نیازهای اساسی به آن افزوده می‌شود (روش راونتری)<sup>۶</sup> (۱۹۰۱)) و یا میزان درآمد مورد نیاز برای تأمین هزینه‌های غذایی لازم برای زنده ماندن فرد با استفاده از میانگین هندسی نسبت هزینه غذا به هزینه کل فرد در جامعه مورد بررسی به حداقل درآمد مورد نیاز برای تأمین هزینه نیازهای اساسی تبدیل

---

16 Rowntre method